

*Петренко Ольга Олегівна,
викладач кафедри образотворчого мистецтва
Криворізького державного педагогічного університету
ultramarin210585@gmail.com*

ТВОРЧИЙ ТАНДЕМ «САМОКИШ-ВАСИЛЬКІВСЬКИЙ»: ДО ПИТАННЯ СТВОРЕННЯ АЛЬБОМУ «МОТИВИ УКРАЇНСЬКОГО ОРНАМЕНТУ»

Мета роботи. Дослідження пов'язане із вивченням спільної культуротворчої діяльності двох українських митців кінця ХІХ – початку ХХ століття С. Васильківського та М. Самокиша. Стаття також передбачає вирішення питання щодо вірної ідентифікації авторства та хронології видання альбому «Мотиви українського орнаменту». **Методи дослідження.** Використано метод документального аналізу і синтезу, порівняльного аналізу, художньо-мистецтвознавчого аналізу, що дало змогу простежити динаміку розвитку спільної творчої діяльності обох митців і встановити більш точні параметри хронологічної приналежності славнозвісного альбому. **Наукова новизна** полягає у постановці актуальної теми, яка є першою спробою звернути увагу на необхідність введення альбому «Мотиви українського орнаменту» до ряду важливих історично-мистецьких артефактів української культури кінця ХІХ – початку ХХ ст. **Висновки.** Наявні в теорії спроби визначення виходу альбому «Мотиви українського орнаменту» раніше 1912 року не мають переконливого документального підтвердження; не викликає сумніву, що альбом 1912 року вийшов у Лейпцигу власним коштом С. Васильківського та М. Самокиша в кількості 2400 екземплярів, містить 40 поліхромних таблиць і зібраний на основі матеріалів етнографічної виставки ХІІ Археологічного з'їзду у Харкові 1902 р, а також фондів Етнографічного музею в Полтаві та збірки К. Скаржинської 1905 р.

Ключові слова: мотиви українського орнаменту, національне відродження, національний стиль.

*Петренко Ольга Олегівна, преподаватель кафедры изобразительного искусства
Криворожского государственного педагогического университета*

Творческий тандем «Самокиш-Васильковский»: к вопросу создания альбома «Мотивы украинского орнамента»

Цель исследования. Исследование связано с изучением общей культурно-творческой деятельности двух украинских художников конца ХІХ – начала ХХ века – С. Васильковского и Н. Самокиша. Публикация также предполагает решение вопроса о верной идентификации авторства и хронологии издания альбома «Мотивы украинского орнамента». **Методы исследования.** Использован метод документального анализа и синтеза, сравнительного анализа, художественно-искусствоведческого анализа, что позволило проследить динамику развития совместной творческой деятельности обоих художников и установить более точные параметры хронологической принадлежности знаменитого альбома. **Научная новизна** заключается в постановке актуальной темы, которая является первой попыткой обратить внимание на необходимость введения альбома «Мотивы украинского орнамента» к ряду важных историко-художественных артефактов украинской культуры конца ХІХ – начала ХХ ст. **Выводы.** Имеющиеся в теории попытки определения выхода альбома «Мотивы украинского орнамента» ранее 1912 не имеют убедительного документального подтверждения; не вызывает сомнения, что альбом 1912 вышел в Лейпциге за счет личных средств С. Васильковского и Н. Самокиша в количестве в 2400 экземпляров, содержит 40 полихромных таблиц и собран на основе материалов этнографической выставки ХІІ Археологического съезда в Харькове в 1902 г., а также фондов Этнографического музея в Полтаве и собрания К. Скаржинской в 1905 году.

Ключевые слова: мотивы украинского орнамента, национальное возрождение, национальный стиль.

Petrenko Olga, Lecturer, Fine Art Department, Kryvyi Rih State Pedagogical University

Creative tandem "Samokish-Vasil'kovskij": to the issue of creating the "Motifs of Ukrainian Ornament" album

Purpose of Article. The purpose of research is connected with the study of the common cultural and creative activity of two Ukrainian artists of the late ХІХ-early ХХ centuries - S. Vasil'kovskij and N. Samokish. The publication suggests a solution to the question of correct identification of authorship and

chronology of the publication of the "Motifs of Ukrainian Ornament" album. **Methodology.** The method of documentary analysis and synthesis, comparative analysis as well as art analysis were used. The mentioned approach allowed to trace the dynamics of the development of joint creative activity of both artists and to establish more precise parameters of the chronological affiliation of the famous album. **Scientific novelty** consists in the production of an actual theme, which is the first attempt to draw attention to the need to introduce the "Motifs of Ukrainian Ornament" album to a number of important historical and artistic artifacts of Ukrainian culture of the late XIX-early XX centuries. **Conclusions.** The attempts to determine the release of the "Motifs of Ukrainian Ornament" album in the 1912 version of the theory do not have convincing documentary evidence; there is no doubt that the album of 1912 was published in Leipzig from S. Vasilkovsky and N. Samokish private funds in an amount of 2,400 copies, containing 40 polychrome tables and collected on the basis of materials of the ethnographic exhibition of the XII Archaeological Congress in Kharkov in 1902, as well as the funds of the Ethnographic Museum in Poltava and the K. Skarzhynsjka's meeting in 1905.

Key words: motives of Ukrainian ornament, national revival, national style.

Актуальність теми дослідження. Кінець XIX – початку XX ст. на українських землях позначився інтенсифікацією національного відродження у багатьох напрямках культурного життя. Важливу роль в цьому процесі відігравали непересічні особистості, що присвятили свою діяльність дослідженню та популяризації національного культурного спадку. Часто місія ця була достатньо складною і потребувала багато часу, а також матеріальних та інтелектуально-творчих ресурсів. Можливо тому, згуртовані спільними мотивами, в цей час часто виникали творчі тандеми, діяльність котрих залишила цінний культурно-матеріальний та науковий спадок в історії української культури кінця XIX – початку XX ст.

Яскравим прикладом такої фундаментальної культуротворчої роботи виступає тандем С.І. Васильківського та М.С. Самокиша. Певні грані їхньої творчості на сьогоднішній день залишаються малодослідженими і потребують реконструювання. Зокрема, уважного теоретичного аналізу вимагає славнозвісний альбом «Мотиви українського орнаменту» з точки зору його існуючого бібліографічного опису: розбіжність у датах, авторстві, версіях створення. Наявність цих обставин обумовлює актуальність теми дослідження і визначає його мету – визначити специфіку спільної діяльності С. Васильківського та М. Самокиша у контексті української художньої культури кінця XIX – початку XX ст., а також здійснити спробу ідентифікації альбому «Мотиви українського орнаменту».

Аналіз досліджень і публікацій. Вивчення історія української культури, зокрема образотворчого мистецтва, кінця XIX – початку XX ст., як вирішальної доби у формуванні ідеї української національної ідентичності, є актуальним питанням для сучасного мистецтвознавства. Тенденції розвитку образотворчості означеного періоду складають основу для праць як узагальнюючого, так і специфічного характеру. Найбільш повно історія розвитку української художньої культури кінця XIX – початку XX ст., що має відношення до центрально-східного регіону, представлена в працях Г. Склярєнко, Л. Соколюк, М. Криволапова, Є. Антоновича, І. Удріс. Різні аспекти творчої діяльності С. Васильківського та М. Самокиша продемонстровані у працях О. Деревянко, Л. Соколюк, Г. Склярєнко, В. Немцовой, Л. Андрєєвої, Т. Павлової. Окремі сторони творчої діяльності М. Самокиша висвітлюються в дослідженнях зарубіжних науковців Г. Аксьонової, С. Ляшенко, Р. Власової, І. Портнової.

Виклад основного матеріалу. Точкою відліку тандему «Васильківський-Самокиш» можна назвати початок 80-х рр. XIX ст., коли обоє навчались в Петербурзькій Академії мистецтв: М. Самокиш у батальному класі професора Б.П. Віллевальде, С. Васильківський – у пейзажному відділі натурних класів П.П. Чистякова [11, 9]. У студентському осередку за участю С. Васильківського було створено товариство української молоді, до складу котрого приєдналися відомі в майбутньому діячі українського мистецтва – С.В. Іванов, К.Я. Крижицький,

П.Д. Мартинович, О.Г. Сластіон і М.С. Самокиш [11, 17]. Діяльність товариства мала вільний характер і, звичайно, не регламентувалась.

Завершення академічного навчання було для М. Самокиша та С. Васильківського однаково тріумфальним. Їхні програмні твори 1885 р. (М. Самокиш «Російська кавалерія повертається після атаки на супротивника у 1805 р.», С. Васильківський «На Дінці») здобули золоті медалі. Так, з 1885 по 1889 роки, товариші як пенсіонери від Академії мистецтв займаються творчою практикою у Парижі: вивчають техніку відомих митців, разом їздять на етюди до Барбізона, пишуть вулиці міста, знайомляться з місцевим художником-україністом С. Похітоновим, М. Самокиш окремо працює в класах французького баталіста Е. Детайля. Молодий автор часто змушений переривати своє навчання в класах метра батального живопису, оскільки отримує низку замовлень. Одним з таких відряджень М. Самокиша, що наклало суттєвий відбиток на формування його творчої манери, а також сприяло збагаченню тематики творів, можна вважати подорож на Кавказ як приватного художника графині М.Е. Клейнміхель. Поїздка ця дала М. Самокишу матеріал для великої кількості робіт в різних техніках і виявилась першим досвідом митця в галузі дослідження та візуальної фіксації етнографічного матеріалу: краєвидів, побутових сцен, національного одягу, зброї, тощо.

М. Самокиш через постійні виклики з Парижу, все менше бачиться з С. Васильківським. Останній виїздить на екскурсії до Британії, Англії, Італії, Африки, де активно працює над етюдами з натури. Згодом С. Васильківський подорожує містами та селами України, привозить з творчих вояжів численну кількість етюдів, котрі репрезентує на щорічних академічних виставках. Поміж тим, художник захоплюється фотографуванням, колекціонуванням предметів ужиткового народного мистецтва, українським національним стилем в архітектурі [5, 13].

Безумовно, захоплення митця пошуками національної своєрідності в галузі образотворчості знаходилося в дискурсі розвитку загальноєвропейської культури тих часів. Кінець XIX – початок XX століття ознаменував себе зростанням апперцепційних процесів в галузі духовної культури Західної Європи, що породжує ідеї національного відродження практично у всіх сферах ментальної й творчої діяльності громадськості ряду країн. Зокрема, в Україні ланка мистецтва отримує цілу низку теорій, проектів, методів, котрі апелюють до історичної минувшини народу, акумулюючи його досвід у сучасних формах мистецького вияву. Народжується поняття національного романтизму в архітектурі, що приводить молодих архітекторів до пошуків національної своєрідності місцевих архітектурних форм. Одночасно з тим посилюються дослідження в галузях археології, етнографії, історії.

У світлі нашого дослідження особливої уваги заслуговує наукова діяльність Д. Яворницького, українського вченого, котрий присвятив більшу частину своїх праць історичній реконструкції українського козацтва. Так, 1900 року світ побачило видання Д. Яворницького «З української старовини» у супроводі яскравих поліхромних ілюстрацій С. Васильківського та графіки М. Самокиша.

Кульмінацією в галузі дослідження української історії, археології та етнографії тих часів, можна назвати відкриття широкої виставки народного мистецтва, як однієї із програмних подій в контексті проведення XII Археологічного з'їзду в Харкові 1902 року. Завдячуючи особистим матеріальним внескам відомих харківських вчених М.Ф. Сумцова, Є.К. Редіна, А.М. Краснова, Б.С. Познанського, О.М. Покровського було придбано для цієї події велику кількість форм матеріальної культури українського селянства Харківського та близьких до нього повітів. Варто зазначити, що каталог етнографічної виставки розмістився на 900 сторінках, а в додаток до нього окремо було видано альбом [1].

Симптоматично, що С. Васильківський став активним учасником археологічного з'їзду, для чого надав предмети народного вжитку, фотографії із власного зібрання, дві своїх роботи з приватної колекції Д.І. Багалія – «Святогірський монастир» і «Коробів хутір» [1, 109].

У період з 1905 по 1908 р. С. Васильківський та М. Самокиш долучаються до оздоблення Полтавського губернського земства (1903 – 1908 рр.). Розписи внутрішнього приміщення, виконані С. Васильківським, М. Самокишем, М. Ткаченко та ін., хоча і йшли всупереч оригінального проекту В. Кричевського, натомість унаочнюють титанічний труд на шляху до піднесення української культури початку ХХ ст. [12, 26].

Інший спільний проект С. Васильківського та М. Самокиша, що змістовно пов'язаний з етнографічною виставкою і розписами в Полтаві, – це видання альбому «Мотиви українського орнаменту» [9]. На даний час альбом входить до фондів рідкісних видань центральних бібліотек, а також складає колекцію незначного ряду аукціонних домів Росії та України, таких як «Дукат», «Гелос», «Antiquaria», «В Никитском». Жоден екземпляр не має точного датування. На обкладинці вказані тільки дві адреси складу зберігання, котрими виявляються квартира художника М. Самокиша в Санкт-Петербурзі та С. Васильківського в Харкові. Разом з тим бібліографічний опис даного видання містить завжди тільки прізвище М. Самокиша як автора альбому. Попри це ідентифікація альбому є необґрунтованою, адже надпис «Н. Самокишъ.» на обкладинці є виключно підписом художника до графічної заставки у вигляді глека зі стилізованими стеблами квітів. Саме така форма візування графіки була властива М. Самокишу від часів появи його перших творів.

Зокрема, О. Ніколаєв 1927 року, ще за життя М. Самокиша, пише про те, що після завершення роботи над Полтавським земством “Сергій Іванович разом з М.С. Самокишем улаштували й видали вже власним коштом альбом «Мотиви українського орнаменту”. Далі дізнаємось, що альбом набув популярності серед виробників предметів побутового вжитку, котрі брали за основу певні зразки з нього для своїх виробів. Зокрема, відома в той час Ново-Харківська фабрика М.С. Кузнєцова в селі Буди започаткувала цілу серію фаянсової посуду в українському національному стилі, користуючись «Мотивами українського орнаменту». Занепокоєння викликає відсутність будь-яких епітетів в бік М. Самокиша. З прикрістю О. Ніколаєв зазначає, що “альбом цей розійшовся”, тобто відразу після видання всі екземпляри були розкуплені. Також він коротко зазначає, що його “було надруковано за кордоном в кількості 2400 примірників”; де саме, не вказує [5, 15].

С. Полканов, радянський дослідник життєво-творчого шляху М. Самокиша, у бібліографічному списку до своєї монографії як дату видання альбому зазначає 1902 рік, певно, керуючись тим, що М. Самокиш працював над замальовками орнаментів під час Археологічного з'їзду того ж року. Він також нічого не говорить про участь в цьому проекті С. Васильківського [7, 39].

В.Я. Ткаченко в нарисі про життя та творчість М. Самокиша, що вийшов у 1964 році пише наступне: “під час роботи художників Самокиша та Васильківського над розписами Полтавського земства в Харкові проходив Археологічний з'їзд і виставка народного декоративного мистецтва. Самокиш змалював на виставці багато орнаментів українських народних вишивок XVII – XVIII ст. З кількості його замальовок 40 таблиць були видані у 1902–1904 рр. окремим альбомом «Мотиви українського орнаменту»” [4, 44]. Лишається питання, як могли вони працювати над Полтавським земством під час Археологічного з'їзду, якщо останній відбувався у Харкові 1902 року, а робота над зведенням будівлі Полтавського земства тільки розпочалась наприкінці 1903 р. і завершилась 1908 р. Також відомо, що С. Васильківський і М. Самокиш працювали над декоративними панно 1905 року, коли було завершено основні будівельні роботи і пофарбовано стіни [12, 27].

У публікації С. Музиченко, присвяченій етнографічним мотивам у творчості М. Самокиша, знаходимо коротку примітку: “...Останнім часом документально доведено, що альбом вийшов з друку 1912 року в Лейпцигу” [3, 70]. Аналогічну позначку стосовно місця та року видання альбому «Мотиви українського орнаменту» робить О. Лагутенко в монографії про харківського художника М.С. Ткаченко, 1912 рік позиціонує і в публікації Г. Склярєнко [10, 123].

Окремої уваги в даному контексті заслуговує відгук відомого українського мистецтвознавця К. Широцького 1912 року в журналі «Украинская жизнь» стосовно альбому «Мотиви українського орнаменту» авторства С. Васильківського. Серед іншого вчений зауважує, що в альбомі “використані тільки орнаменти вишивок на старовинному церковному одязі (XVII – XVIII ст.) і зовсім не залученою лишається інша широка галузь українського художнього побуту” [13, 64]. З огляду на статтю К. Широцького виникає припущення, що зразки орнаментів в даному альбомі належать пензлю С. Васильківського, а не М. Самокиша. Також зрозумілим фактом стає видання альбому 1912 року, оскільки публічна рецензія Широцького мала бути швидкою реакцією на його офіційний вихід.

Позицію К. Широцького щодо авторства альбому «Мотиви українського орнаменту» підкріплює повідомлення в харківському часописі «Сніп» 1912 року. Автор під криптонімом «Офі.» говорить про брак сучасних збірок орнаменту, котрі могли б широко популяризувати його на українських теренах. Серед вартісних надбань в галузі збирання та збереження народних узорів, автор статті називає “на днях друковані Лейпцігською фірмою кольоровими й срібно-золотими фарбами зразки орнаменту нашого маляра Васильківського” [6, 11]. Там же знаходимо: “заслуга п. Васильківського та, що він розкриває і показує нам скарби нашого зразку 17-го й 18-го століття...на сороках чудово й правдиво виконаних малюнках...” [6, 11]. Таким чином, подробиці, оприлюднені в часописі «Сніп», збігаються зі змістом наявного нині альбому «Мотиви українського орнаменту», котрий містить на сорока сторінках зразки українських узорів XVII – XVIII ст. Окрім того, надруковані ілюстрації дійсно містять фрагменти золотої та срібної типографської фарби, котра, звичайно, збереглась місцями не так чітко.

Певним чином, пояснити той факт, що К. Широцький та автор «Офі» ігнорують внесок М. Самокиша до цього альбому, можна тим, що у 1900-их рр. митець епізодично з’являється в Харкові. Тому фахівці, виходячи з того фактажу, яким володіли 1912 року, приділяють максимум уваги персоні С. Васильківського, як яскравого представника харківського художньо-культурного регіону.

Наукова новизна. У роботі вперше проведено ґрунтовний аналіз альбому «Мотиви українського орнаменту» як важливого культуротворчого артефакту початку ХХ ст. Здійснено спробу його ідентифікації згідно авторства та хронології на основі вивчення теоретичного матеріалу та першоджерел. Уперше співтворчість С. Васильківського та М. Самокиша розглядається системно як єдиний соціокультурний феномен.

Висновки. Матеріал проведеного дослідження дозволяє зробити наступні висновки. По-перше, слід зазначити, що дати виходу альбому «Мотиви українського орнаменту» раніше 1912 року не мають переконливого документального підтвердження; по-друге, не викликає сумніву, що альбом 1912 року вийшов у Лейпцигу власним коштом С. Васильківського та М. Самокиша в кількості у 2400 екземплярів, містить 40 поліхромних таблиць і зібраний на основі матеріалів етнографічної виставки XII Археологічного з’їзду у Харкові 1902 р, а також фондів Етнографічного музею в Полтаві та збірки К. Скаржинської 1905 р. Як напрямок подальших досліджень слід залишити, на наш погляд, питання конкретного авторства зразків, наданих для видання альбому. Варто також відстежити роль і місце даної праці в подальшому розвитку національного стилю вітчизняної образотворчості.

Література

1. Археологический съезд. Альбом Выставки XII Археологического съезда в г. Харькове / Под ред. и с объясн. текстом проф. Е.К. Редина; Исполнено и изд. худож. фототип. К.А. Фишер. – Москва, 1903. с 25 с.
2. Бурачек М. Українське малярство. М. Самокиша [Текст]: [монографія / М. Бурачек; авт. передм. : К. Буревій]. – Х. : РУХ, 1930. – 41 с.

3. Михаил Степанович Ткаченко [Текст]: [монография / авт. текста О. Лагутенко, идея созд. Д. Голец]. – Киев: «Корнерс», 2010. – 316 с.
4. Музиченко С.М. Етнографічні зацікавлення М.С. Самокиша (До 120-річчя з дня народження) / С.М. Музиченко // Народна творчість та етнографія. – 1980. – №6. – С.66 – 70.
5. Ніколаєв О. Сергій Васильківський. Життя й творчість (з нагоди 10 років із дня смерті маляра) / О. Ніколаєв. – Харків: Музей Слобідської України ім Г. Сковороди, 1927. – 38 с.
6. Офі. Мотиви українського орнаменту С. Васильківського // Сніп. – 2012. – Ч.31-32. – С.11-12.
7. Полканов А. И. Николай Семенович Самокиш. Жизнь и творчество. (К 100-летию со дня рождения). 1860-1960 [Текст] / А. И. Полканов. – Симферополь: Крымиздат, 1960. – 120 с.
8. Рутковський М. Сергій Васильківський / М. Рутковський. – Прага: Видавництво української молоді, 1927. – 15 с.
9. Самокиш Н. Мотивы украинского орнамента / Н. Самокиш. – Харьков: Склад изд.; Санкт-Петербург: Измайловс. пол. 6 рота, [19--?]. – 40 с.
10. Склярєнко Г. «Парадокс» Миколи Самокиша: творчість художника в контексті радянського мистецтва / Г. Склярєнко // Актуальні проблеми мистецької практики і мистецтвознавчої науки. – 2010. – Вип. 3. – С. 118-128.
11. Ткаченко В.Я. Николай Семенович Самокиш: жизнь и творчество / В.Я. Ткаченко. – Москва: Искусство, 1964. – 131 с.
12. Ханко В. Будинок Полтавського земства: дещо з історії спорудження та функціонування / В. Ханко // Полтава: Архітектура, історія, мистецтво. – Полтава, 2002. – С.22-28.
13. Шероцкий К. Мотивы украинского орнамента (к альбому художника С. Васильковского) / К. Шероцкий // Украинская жизнь. – 1912. – №11. – С. 64-70.

References

1. Redyn, E. K. (1903). Archaeological Congress. Album of the Exhibition of the XII Archaeological Congress in Kharkiv. Moscow [in Russian].
2. Burachek, M. (1930). Ukrainian painting of M. Samokish. Monograph. Kharkiv: Rukh [in Ukrainian].
3. Laghutenko, O. (2010). Mykhayl Stepanovych Tkachenko. Monograph. Kiev: Korners [in Russian].
4. Muzychenko, S.M. (1980). Ethnographic interests of M. S. Samokish (To the 120th anniversary of birth). Narodna tvorchist' ta etnografija. 6, 66-70 [in Ukrainian].
5. Nikolajev, O. Sergei Vasylykivsky. (1927). Life and work (on the occasion of the 10th anniversary of the death of a painter). Kharkiv: The Museum of Ukraine by G. Skovoroda [in Ukrainian].
6. Ofi. (1912). Motives of Ukrainian ornament by S. Vasilkivsky. Snip. Part 31-32, 11-12 [in Ukrainian].
7. Polkanov, A. Y. (1960). Nikolay Semenovich Samokish. Life and creativity. (To the 100th anniversary of the birthday). 1860-1960. Symferopolj: Krimyzdat [in Russian].
8. Rutkovsjkyj, M. (1927). Serghij Vasylykivskyj. Prague: Ukrainian Youth Publishing House [in Ukrainian].
9. Samokysh, N. (19--?). Motives of Ukrainian ornament. Kharkiv, Sankt-Peterburgh [in Russian].
10. Skljarenko, Gh. (2010). "Paradox" by Nikolai Samokish: creativity of the artist in the context of Soviet art. Actual problems of artistic practice and art critic science. 3, 118-128 [in Ukrainian].
11. Tkachenko, V.Ja. (1964). Nikolay Semenovich Samokish: life and work. Moscow: Iskusstvo [in Russian].
12. Khanko, V. (2002). County House of Poltava: some of the history of construction and operation. Poltava: Architecture, history, art. 22-28 [in Ukrainian].
13. Sherockyj, K. (1912). Motives of the Ukrainian ornament (to the artist S. Vasilkovsky's album). Ukrainskaja zhizn'. 11, 64-70 [in Russian].